

(neyyir) olan ikisine de **ferkadân** (tekili **ferkad** "buzağı") denilmektedir; bunların kutup noktasına daha yakın duranı "en-necmü'l-kutbî" (kutup yıldızı) adıyla da bilinir. Ayrıca Cüdey'i dörtgenin köşesindeki ferkada bağlayan yayda yer alan yıldızlar benâtü na'şî's-suğrâ ile birlikte düşünüldüğünde burada başı kutup noktasına yakın olan ferkaddan, kuyruğu ise Cüdey'den meydana gelen bir balık şekli tasavvur edilmiştir. Abdurrahman es-Sûfî'nin takım yıldızlar hakkında yazdığı *Kitâbü Şuveri'l-kevâkibi's-sâbite* adlı resimli eserde, ferkadânın (ferâkîd da denir) belirtilen bu konumu küçük ayı takım yıldızının şekli üzerinde gösterilmektedir (bk. s. 34-37; İbnü'l-Ecdâbî, s. 65-67; Kazvî'nî, s. 33). Ferkadlar aynı yerden doğup battıkları, yani gökyüzünde sabit oldukları için eski Araplar'ın gece yol bulmada faydalandıkları yıldızlar (hüdât) arasında sayılmışlardır. Bu iki yıldıza Farsça'da "dü birâderân", Türkçe'de ise "iki kardeş" denilir (Latince'de "geminî", Arapça'da "cevzâ" adıyla bilinen İkizler burcu ile karıştırılmamalıdır); ancak bazı şiirlerde birbirlerine yakınlıklarından dolayı tekil olarak da anılmışlardır (*Kâmûs Tercümesi*, I, 1238-1239).

Ferkadân divan edebiyatında sıkça kullanılan bir mazmundur ve bu durum hiç

şüphesiz bu iki yıldızın eski Araplar'dan beri kazandığı tanım ve anlamlar sebebiyledir. Arap hükümdarlarından Cezme el-Ebraş'ın, ne zaman bir kadeh şarap içse iki kadeh de ferkadân için dolurup havaya serptiği rivayet edilir (*Tercüme-i Kitâb-ı İbn-i Zeydân*, s. 76). Aynı şekilde Moğollar'ın da güneşe, aya, yıldızlara, dağlara ve ırmaklara taptıklarından onların şerefine içtikleri zaman içkilerinin bir kısmını havaya, bir kısmını da yere saçtıkları bilinmektedir (Dulaurier, II [1928], s. 173). Necâtî'nin, "Sakf-ı feleğe germ olıcak cür'a saçarız / Kâşâne-i mihnette şu ayyaşlarız biz" beytiyle Sâmî'nin, "Sâgar be-kef-i meykede-i aşk-ı Hudâyız / Fark-ı feleğe cür'a-feşan turfa gedâyız" beyti bu davranışlara birer telmihdir. Ferkadlar kutba olan yakınlıklarından dolayı gökyüzünün en yüksek yıldızlarından sayılmıştır. Aşağıdaki beyitlerde de bu husus teşbih konusudur. "Tâk-ı minâ-yı sarâyı tâk-ı gerdün ile cüft / Küngür-i eyvânın farkına tev'em ferkadân" (Nevî) beytinde övülen kişiye ait sarayın "Küngür-i eyvân"ının yüksekliğine ferkadânın eş olduğu, Bâkî'nin "Gubâr-ı na'l-i esbi tâc-ı fark-ı ferkadân üze / Dilerse akıtır âb-ı revânı hâk-i Tebrîz'e" beytinde yine övülen kişinin bindiği atın ayak tozunun ferkadânın yüksek tacından daha yukarı çıktığı ve, "Ol zıll-ı Hudâ ki hâk-i pâyi / Pirâye-i fark-ı ferkadân" (Nevî) beytinde de övülen kişinin bastığı toprağın ferkadânın yüksekliği üzerine sūs (daha yüksek) olduğu ifade edilmektedir. Sâdâbâd'da bulunan Nevpeydâ adlı köprü'nün üzerindeki iki köşke ferkadân adının verilmesi ise Nefî'nin, "Olsun erkânı müretteb ol saâdethânenin / Kopmasın bir taşı ger kopsa yerinden ferkadân" beytinde de dile getirildiği gibi ferkadânın sabit yıldızlardan olmasına dayanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Kâmûs Tercümesi, I, 1238-1239; Abdurrahman es-Sûfî, *Kitâbü Şuveri'l-kevâkibi's-sâbite* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1986, s. 34-37; İbnü'l-Ecdâbî, *el-Emkine ve'l-envâ* (nşr. İzze Hasan), Dımaşk 1964, s. 65-67; Zekeriyâ b. Muhammed el-Kazvî'nî, *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*, Beyrut, ts., s. 33; *Tercüme-i Kitâb-ı İbn-i Zeydân*, İstanbul 1257, s. 76; Ahmet Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar* (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1992, s. 169; Nejat Sefercioğlu, *Nevî Divânı'nın Tahlili*, Ankara 1992, s. 317, 335; E. Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar" (trc. Mahmud Kemâl), *TM*, II (1928), s. 173; Cemal Kurnaz, "Benâtü Na'ş", *DİA*, V, 430-431.

H. İBRAHİM ŞENER

FERMAN

(فرمان)

Tuğralı padişah emri.

Divân-ı Hümâyun veya Paşakapısı'nda ki divanlarda alınan kararlara uygun olarak yazılan ve üzerinde tuğra bulunan padişah emirlerinin (buyruk) genel adıdır. Bu kelime, padişaha ait olduğunu ifade eden "âli-şân, hümâyun, pâdişâhî, şerîf" veya itibarının yüksek olduğunu gösteren "celîlül-kadr"; mutluluk ve müjde belirten "saâdet-unvân, beşâret-unvân"; şeref verdiğini ifade eden "şeref-iktirân", mutlaka uyulması gerektiğini gösteren "vâcibül-iz'ân, vâcibül-imtisâl"; dünyanın itaat ettiği bir buyruk olduğunu bildiren "cihân-mutâ"; güçlü bir itibarı bulunduğunu ifade eden "kadr-tüvân"; taht-bikine karşı çıkılamayacağını gösteren "kazâ-cereyân" gibi sıfatlarla birlikte kullanılırdı. Fermanla eş anlamlı olan **emir** ve **hüküm** kelimelerinin "emr-i âlî, emr-i şerîf, emr-i pâdişâhî, emr-i münîf-i vâcibül-ittibâ"; hükm-i şerîf ve hükm-i cihân-mutâ" şeklinde terkipler halinde kullanıldığı da görülmektedir.

Yazılı Sebepleri. Sefer açılması, asker sevki, vergi vb. devlet işlerine dair olan fermanlar doğrudan doğruya Divân-ı Hümâyun'un kararı ve padişahın emriyle hazırlanıp ilgili şahıslara gönderilirdi. Fermanların büyük bir kısmı ise beylerbeyi, sancak beyi, kadı gibi görevlilerin mektup veya arzı yahut halktan birinin arzuhali üzerine konunun divanda görüşülüp bir karara bağlanması sonunda hazırlanırdı. Bazan doğrudan doğruya padişahın emriyle, sancaktaki bir şehzadenin isteği ve gönderdiği müsvedde üzerine (BA, MD, nr. 3, s. 21) veya devlet kademelerindeki bir görevlinin verdiği örnek esas alınarak da ferman yazılabildi (BA, A.DVN, dosya nr. 5/39).

Hazırlanış Safhaları. Divana gelen meselelerden lüzum görülenler yazılı veya sözlü olarak padişaha arz edilir ve ferman da padişahın telhisin üzerine kendi hattı ile (hatt-ı hümâyun) yazdığı emir doğrultusunda kaleme alınırdı. Mesele'nin divanda görüşülmesi halinde, karara bağlandıktan sonra fermanın müsveddesinin hazırlanması için arzın üzerine ya sadece "buyruldu" kelimesiyle veya fermanın ne gibi bir şartla verildiğini belirten kısa bir notla işaret edilir, bazan da fermana esas olacak buyruldu beyaz üzerine yazılırdı. Ferman müs-

Küçük ayı takım yıldızında ferkadân yıldızlarını gösteren şekil (Abdurrahman es-Sûfî, *Kitâbü Şuveri'l-kevâkibi's-sâbite*, s. 37)

Ferman
kutusu
ve torbası

veddesi buyruludaki tâlimata göre hazırlanırdı.

Müşveddenin kimin tarafından hazırlanacağı meselenin önem derecesiyle olduğu kadar konunun hangi görevlinin sahasına girdiğiyle de ilgiliydi. Meselâ arazi meseleleriyle ilgili fermanların müşveddeleri daima nişancı tarafından hazırlanırdı. Divandan verilen bir ferman özel itinaı gerektiriyorsa müşveddeyi reisülküttâb bizzat hazırlar, diğerleri ise kâtiplerden biri tarafından yazılırdı. Müşveddesi bir kâtip tarafından yapılanlar da çok defa reisülküttâb, bazan da nişancının kontrolünden geçerd. Fermanın tuğrası genellikle temizinin yazılmasından sonra çekilirse de önceden hazırlanmış tuğralı kâğıtlara yazıldığı da olurdu. Tuğralar daha çok nişancı tarafından çekilmekle beraber ihtiyaç duyulduğunda vezirler de yardım ederdi. Sadrazamın serdâr-ı ekrem olarak sefere çıktığı zamanlarda "beyaz tuğralı ahkâm kâğıtları" hazırlanıp verilir ve sefer sırasında yazılan fermanlarda bunlar kullanılırdı. Padişahın İstanbul'dan ayrılması halinde bırakılan muhafaza da yine tuğra çekilmiş kâğıtlar verilir veya isteği üzerine gönderilirdi (BA, MD, nr. 5, s. 612/1698). Serdar tayin edilenlere daha önce gönderilen tuğralı kâğıtların yetmemesi halinde yeniden bir miktar kâğıt yollanırdı (BA, MD, nr. 7, s. 285/807). Bunlara "beyaz tuğra, beyaz tuğralı hükm-i şerîf, tuğralı beyaz ahkâm kâğıdı" (Selânikî, I, 66, 150) yahut "nişanlı kâğıt" (BA, MD, nr. 7, s. 289/819) gibi isimler verilirdi.

Ferman gönderilen vazifelinin emredilen hususu süratle yerine getirmesi gerekmele beraber ihmal vb. sebepler dolayısıyla fermanların tekidine ihtiyaç duyulduğunda ikinci fermana mutlaka bir de tehdit rûknü bulunurdu (TSMA, nr. E 664/66). Emrin süratlendirilmesi temin maksadıyla gönderilen isti'âl emirleri de bu gruba girmektedir. Fer-

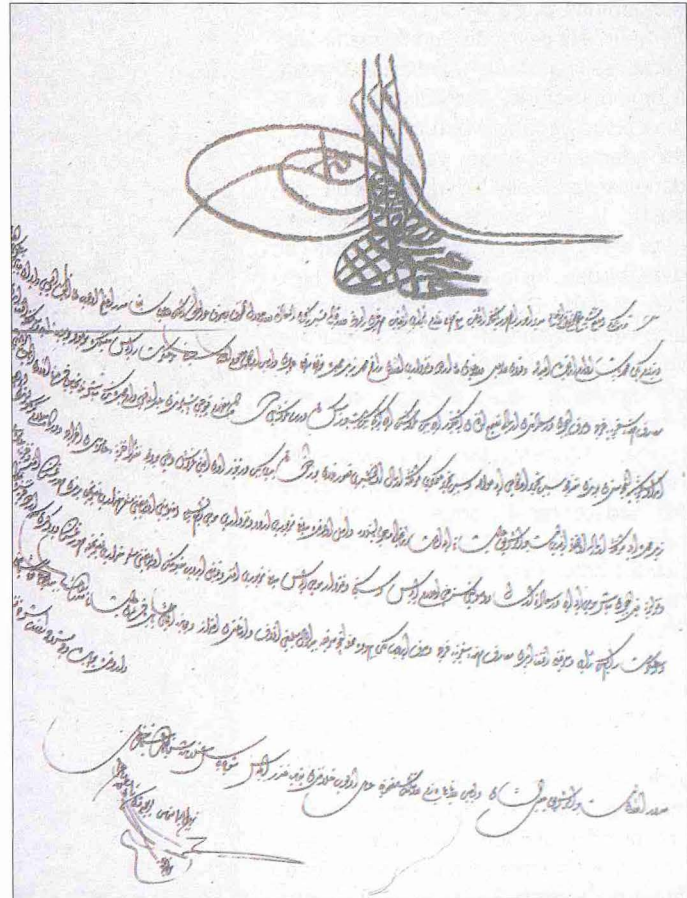
manın bir müracaat üzerine tekidi halinde arada, verilen emrin aksine bir ferman çıkıp çıkmadığı ilgili kalemlerin kayıtlarından kontrol edilerek "derkenar" olunur, yeni fermana bu hususa işaret edilip fermanın derkenar mücibince çıktığı belirtilerek eski ferman ve kayıtlara atıfta bulunulurdu (TSMA, nr. E 5226/33).

Tahtta değişiklik meydana geldiğinde eski fermanların yürürlükte olduğunu göstermek üzere yeni padişahın tuğrasını taşıyanlar gönderilerek fermanlar yenilenirdi.

Menşelerine Göre Fermanlar. Fâtih Kanunnâmesi'nde "tuğrâ-yı şerîf ile ahkâm buyurulma"nın mülkî işler için sadrazam, malî işler için defterdar, şer'-i şerîf üzere görülen davalarda ise kazasker buyruldu ile yazılacağına işaret edilmiştir (*Kanunnâme-i Âl-i Osmân*, s. 36). Sadrazam ve kazasker buyrulduyla yazılan fermanlar Divân-ı Hümâyûn kalemlerinde hazırlanırdı. Ancak divandan verilen fermanlar da mahiyetlerine göre bazı değişiklikler gösterir. Fermanların bir kısmında sadece "ferman" ve "emir", bir kısmında ise bunlara ilâveten "hüküm" tabiri görülür. Vezirlik, bey-

lerbeyilik gibi memuriyet tevcihi fermanlarında ferman ve emir kelimelerine hiç rastlanmaz, fakat mutlaka tevcihin yıl, ay ve gün sırasıyla hangi tarihte yapıldığına işaret edilirdi (TSMA, nr. E 770/67, 235, 329). Yeni tevcihlerde nasıl hareket edilmesi gerektiği bildirilenlerle vergi toplanması, Matbah-ı Âmire için istekte bulunulması, mal müsâderesi için gönderilen fermanlarda ise ferman ve emir kelimeleri kullanılmıştır (meselâ bk. BA, A.DVN, dosya nr. 7/71; 37/86; 2130/63, 76; TSMA, nr. E 5207/64; 664/65, 66).

Divandan, herhangi bir şahsın müracaatı yahut şikâyet üzerine gönderilenlerle maliyeden verilen fermanlarda emir ve ferman kelimeleriyle birlikte hüküm kelimesinin de kullanıldığı görülmektedir. Gerçekten "hük-m-i şerîf" tabirinin geçtiği fermanlarda nakil rûknünün başında "arz olunmak bâbında hük-m-i hümâyûnum ricasına arz etmeğin, kondurduğun bildirmediğin, emr-i şerîfim talep etmediğin" vb. ifadeler bulunmakta, "buyurdum ki"-den sonra ise "hük-m-i şerîfim" ifadesi yer almaktadır (TSMA, nr. E 4502; 5814/2; 9291/3; BA, A.DVN, dosya nr. 21/2, 3, 4, 35, 37, 38, 59; 37/11, 79, 94; 2130/22).

Eski sadrazamlardan
İran seraskeri
Yeğen Mehmed
Paşa'ya gönderilen
5 Rebiülevvel 1158
tarihli
maliyeden
yazılmış
I. Mahmud
tuğralı ferman
(TSMA, nr. E. 796/6)

Fermanın Rükünleri. a) Ferman kelimesinin kullanılması, b) gönderilenin isminin kendine lâıyk dua ve senâ ile birlikte yazılması, c) fermanın gönderilmesine sebep olan olayın belirtilmesi, d) gönderenin muradının emredilmesi, e) muradın açıklanması, f) gerekenin tamamlanmasına dua ile nihayet verilmesi. **Şartları.** a) Tuğra, b) padişaha yakışan ifade, c) gönderilenin rütbesine riayet, d) gönderilenin isminin yazılmasından önce "düstür-ı mükerrrem, mefharü'l-kudât, kîdvetü'l-akrân" gibi senâda; isminden sonra ise "edâmillâhu teâlâ iclâlehû, zîde ilmühû, zîde kadruhû" gibi mevkiine uygun bir duada bulunulması, e) fermanın yazılış sebebinin belirtilmesi (*Münşeat Mecmuası*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 760, vr. 24^a).

Osmanlı diplomatik dilinde "tahmîd" ve "temcîd" adı verilen, bugün "davet" denilen ilk rükün yalnız fermanın değil diğer bütün belgelerin de başında yer alır. Ancak bu rükün fermanda son derece basit olup sadece "hüve" veya "hû" zamiriyle Allah'ın adının zikredilmesi şeklindedir. Davetten hemen sonra ve ferman metnine geçilmeden önce fermanın padişah emri olduğunu tasdik makamında tuğra yer alır. Ferman metni, "mürselünileyh" denilen fermanın muhatabı şahsın **elkâb*** ile başlar. Osmanlı diplomatiğinde, Osmanlı devlet erkânına olsun yabancı hükümdar veya devlet adamlarına olsun, yazılacak yazılarda kullanılacak elkâb ayrı ayrı tesbit edilmiştir. Herkes için işgal ettiği mevkiye göre elkâb kullanılmıştır. Fermanlar çok defa birden fazla mevki sahibine hitaben yazılırdı. Birkaç kadiya, bir beylerbeyi veya bir sancak beyi ile bir kadı ve voyvodaya, yahut bunlarla birlikte yenileri serdarları ve iş erlerine bir arada hitap eden fermanlar hayli çoktur. Bazı fermanların hem idarî hem kazâi otoriteyi muhatap almasının sebebi, meselelerin sadece dava konusu olmakla kalmayıp mülkî âmiri de ilgilendirmesiydi. Böyle birden fazla şahsı muhatap alan fermanlarda her birine ait elkâb vazifelerinin mertebe sırasına göre (beylerbeyi-sancak beyi-kadı-defterdar-vakıf mütevellisi gibi) ayrı ayrı yazılırdı. Çok defa elkâbdan sonra isim konmazdı. XVIII. yüzyılda ise isim bulunması lâzım gelen yerler boş bırakılmıştır. Fekete bunu, fermanların yazılış sırasında fermanın muhatabı olan makamı işgal eden şahsın isminin kâtiplerce bilinmemesine bağlamakta; Nedkov ise Osmanlı kalemle-

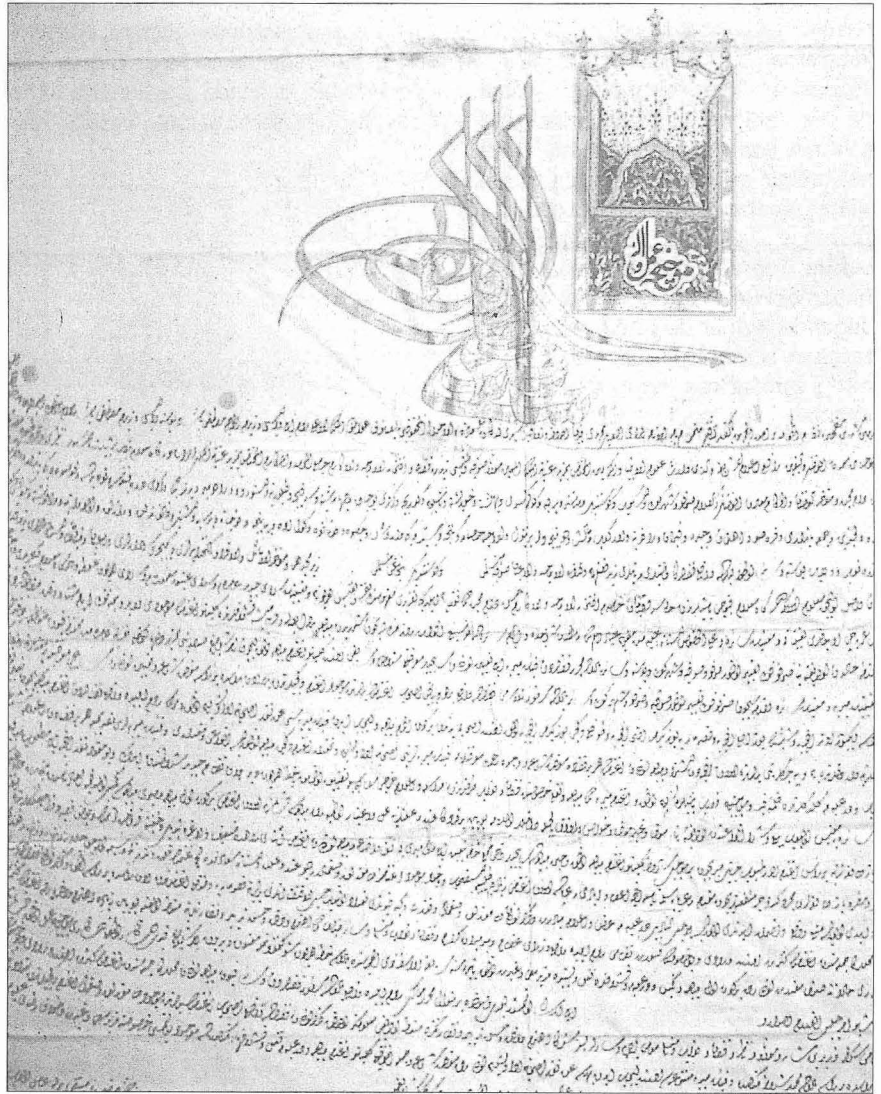
rinde mükemmel bir teşkilât olduğunu, bütün vergi mükellefleriyle ilgili kayıtların kolaylıkla bulunabildiğini belirterek isim yerlerinin boş bırakılması keyfiyetinin o isimlerin bilinmemesi veya ihmalkârlık sonucu araştırılmamasından değil yazılmasına gerek duyulmamasından kaynaklandığı üzerinde durmaktadır. Ona göre fermanların hukukî birer belgedir ve bunun için de belirli şahısların adıyla bağlanamazlar; şahısların değişmesi bunların ihtiva ettiği emirlerin yerine getirilmesini engellemez. Zira kanun ve nizamlar o mevkii işgal eden kim olursa olsun uygulanacaktır (Nedkov, s. 136-137).

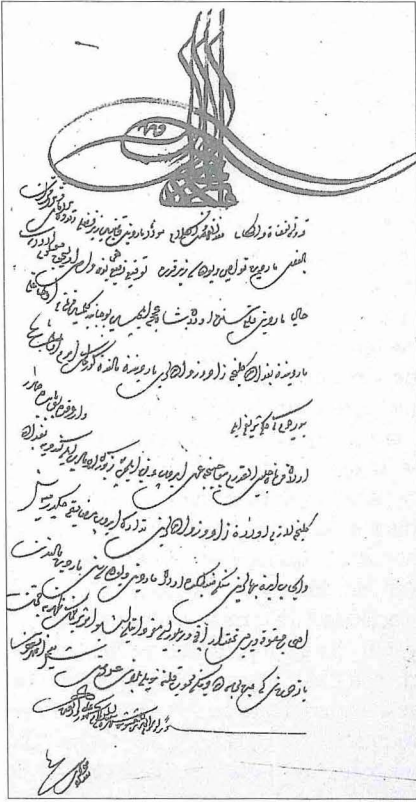
Elkâbdan sonra mutlaka dua rükünü yer alır, bu da elkâbdan olduğu gibi fer-

manın yazıldığı şahsın mevkiine göre olurdu. Her vazifeli için kullanılacak dua da tesbit edilmişti.

Duadan sonraki rükün fermanın yazılma sebebinin izahıdır ki buna "nakil / iblâğ" (narratio / expositio) denir. Ancak nakilden önce, dua ile nakil kısmını bağlayıcı mahiyette olan "tevkî-i refî-i hümayun vâsıl olıcak ma'lûm ola ki" ibaresi yer alır. İlk devirlere ait fermanlarda bu formül biraz farklıdır. Meselâ Fâtih Sultan Mehmed devri fermanlarında "tevkî-i refî-i cihân-mutâim vâsıl olıcak bilesiz ki / ma'lûm ola ki" şekilleri görülür (İnalçık, *TTK Belleten*, XI/44 [1947], s. 697-703). Bundan sonra konuya geçilir. Nakil kısmı konunun önemine yahut

III. Selim'in hatt-ı hümayunu bulunan 26 Zilhicce 1211 tarihli fermanı (BA, Mühazzeb Fermanlar, nr. 475)

IV. Murad tuğralı, maliyeden Bağdat sahasında Mardin kadısına hitaben yazılmış 21 Şaban 1048 tarihli ferman (T SMA, nr. E. 5222/32)

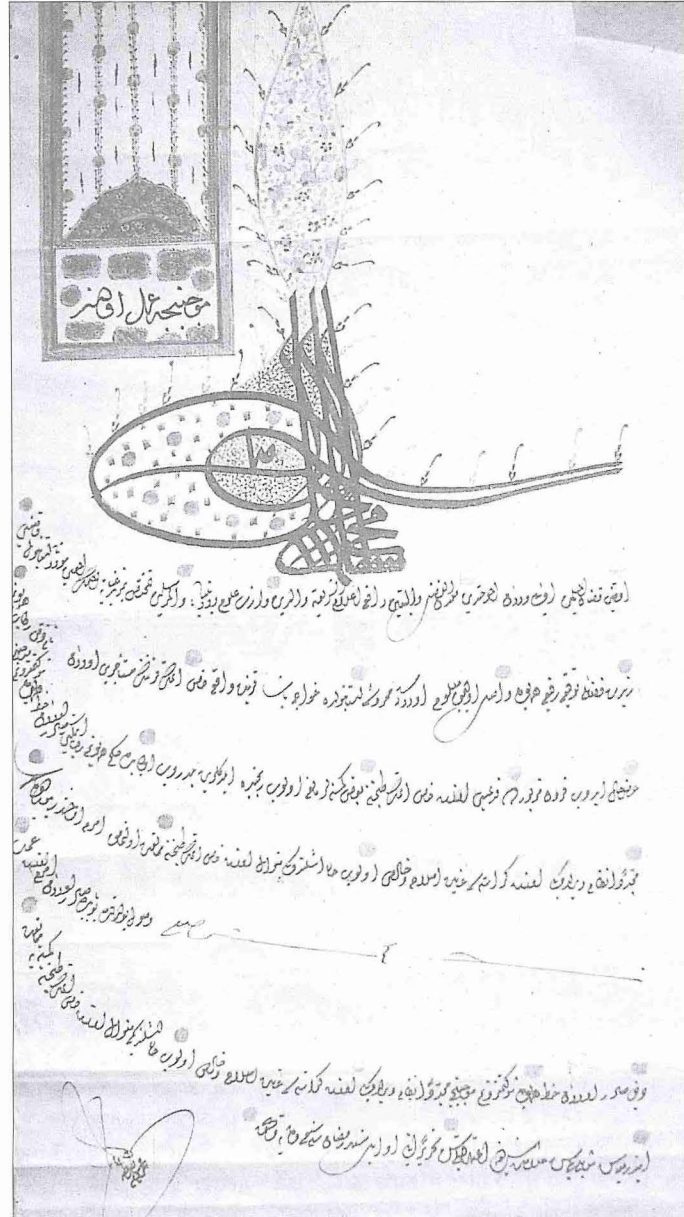
nakledilen olayın mahiyetine göre kısa veya uzun olur. Bazan bir cümle ile özetlenebildiği halde bazan fermanın büyük kısmı nakil rûkûne ayrılır. Eğer ferman devlet işleriyle ilgili olup divandan re'sen verilmişse hemen gönderilme sebebine geçilip izah edilir. Meselâ bir memuriyet tevcihi söz konusu ise, "Sen müstahikk-ı inâyet ve müstevcih-i âtîfet olduğun ecilden hâliyâ hakkında mezîd inâyet-i aliyye-i şâhânem vücûda getirip işbu sene semâne ve hamsîn ve elf zilka'desinin yirminci gününde Diyarbekir eyaleti hatt-ı hümâyûn-ı saâdet-makrûnumla sana tevcih ve inâyet edip..." (Diyarbekir eyaletinin kapıcıbaşı Ahmed'e tevcihine dair evâhir-i Zilka'de 1058 (5-14 Ocak 1649) tarihli ferman: T SMA, nr. E 664/62; aynı meâlde Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Rumeli eyaletine tayinine dair evâil-i Şevvâl 1177 [3-12 Nisan 1764] tarihli ferman: T SMA, nr. E 770/329) şeklinde önce fermanın yazıldığı şahsın liyakatından ve devlete bağlılığından bahsedilip sonra tevcih edilen şey tevcih tarihiyle birlikte bildirilir.

Eğer ferman devlet kademelerinden birinde vazifeli bir şahsın müracaatı veya bir şikâyet üzerine verilmişse bu şahıstan bahsetmek icap edeceğinden isminden önce mevkiine uygun bulunan elkâba yer verilir. Fakat buradaki elkâb fermanın muhatabı olan şahsın elkâbı gibi uzun tutulmaz. Eğer iki şahıstan bahsedilecekse ikisinin elkâbı da kendi isimlerinin önünde ayrı ayrı zikredilir. İsmiden sonra ise yine mevkilerine uygun dua konulduktan sonra konuya girilip istenilen şey özetlenir. Bazan isimden önce fermanı getiren kastedilerek "dârende-i fermân" denilip söze başlanır. Fermanın yazılmasına sebep olan arz veya arzuhalı gönderen şahsın o anda işgal etmekte olduğu mevkii belirt-

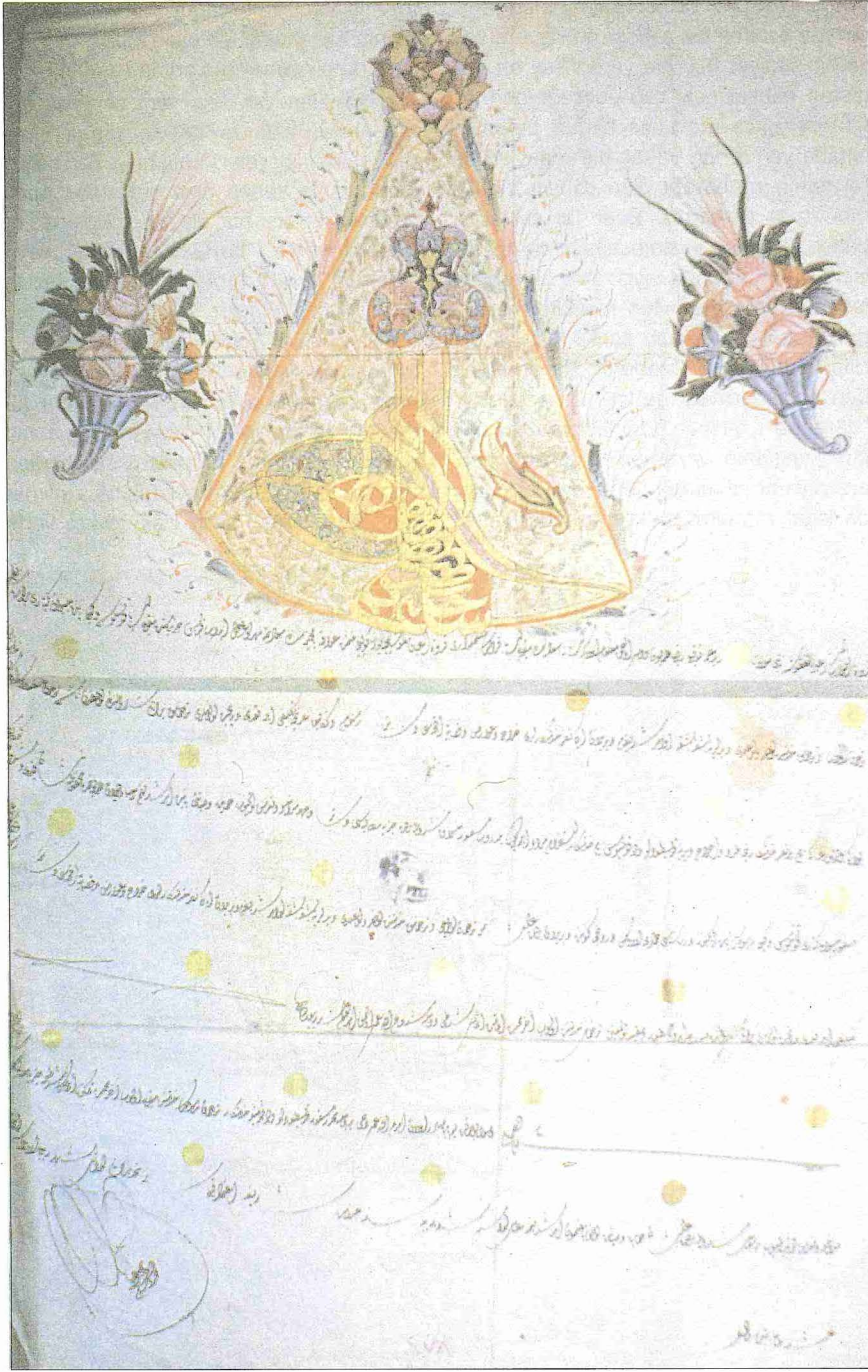
mek için "bi'l-fil" yahut "sâbık" kelimelerinin kullanıldığı da olur. Bazan da isim yerinde bir zümrenin adına rastlanır.

Nakledilen vak'anın yeni cereyan etmiş olması halinde "hâliyâ" yahut "şimdiki halde" ibareleri kullanılır. Fermanın yazılmasına sebep olan şey daha önce cereyan etmiş bir olayın anlatılmasını gerektiriyorsa "bundan akdem" veya "bundan evvel" ifadelerinden biri tercih edilir (Schaendlinger, II, s. XIX).

Fermanların büyük bir ekseriyetinde ferman veya aynı mânada olmak üzere emir kelimesi kullanılır. Nitekim bir şikâyet üzerine çıkan fermanlarda nakil kısmının sonunda müracaat sahibinden bahsedilerek "emr-i şerîfim rica etmeğin" veya "emr-i şerîf-i âlî-şânım veril-

Üzerinde padişahın "mücebbince amel oluna" hatt-ı hümâyunu bulunan, "hük-m-i şerîfimle" kelimeleri dikkat çekecek şekilde uzatılmış II. Mustafa tuğralı ferman

Lefkoşe nâibine gönderilen, evâil-i Rebîülevvel 1212 tarihli ve III. Selim tuğralı Divân-ı Hümâyûn Kalemî'nde hazırlanmış ferman (BA, Müzehheb Fermanlar, nr. 478)

mek ricasına i'lâm etmeğin" vb. bir formül kullanılarak nakil rûknü bitirilir. Bazen da sadece şikâyet konusu olan şeyin bildirildiğine işaret edilir.

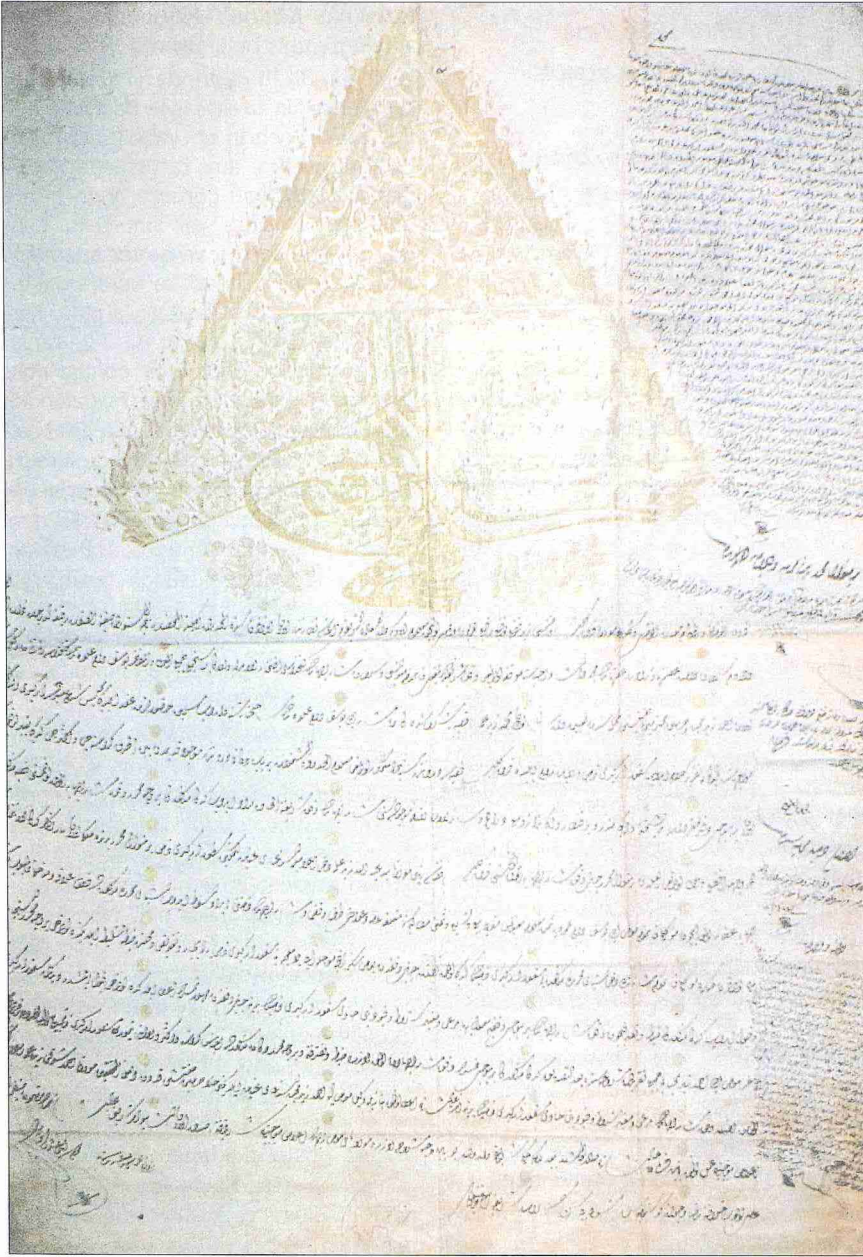
Fermanların nakil kısmına girişte "sen" zamiri kullanılır. Fiillerin bitiş şekli ise çok defa "-sin" veya "-siz" eklerinden

hangisiyle bittiği anlaşılabilecek şekilde yazılmadığından tek kişiye hitaben yazılanlarda daima sen zahirinin kullanıldığı söylenebilir.

Fermanın yazılmasına sebep teşkil eden olay özetlendikten sonra bu konuda verilen emre geçilir. "Emir / hüküm"

(dispositio) adı verilen bu rûkûn iki kısımdan meydana gelir. Birinci kısım genellikle, "imdi vech-i meşrûh üzere amel olunmak bâbında" ibaresiyle başlayıp "fermân-ı âlî-şânım sâdır olmuştur" ibaresiyle son bulur. Padişahın nakil kısmında anlatılan şey hakkındaki tutumu burada belirtilir. Neyin doğru ve gerekli olduğu, eskiden beri var olan tatbikat ve eğer gerekiyorsa böyle bir durumda verilecek cezadan bahsedilir. Bazen sadece fermanın muhatabı tarafından gönderilmiş olan bilginin, yapılan açıklamanın öğrenildiği bildirilir. Nâdiren ise fermanın muhatabının hareketinden dolayı takdir sözlerine yer verilir. Bununla birlikte birçok fermanın bu kısmında padişahın kararı muayyen bir şahsı hedef almamak üzere kısa bir emir şeklinde yer alır. Emrin bu ilk kısmı çok seyrek olarak da "...e icâzet-i şerîfim olmuştur", yahut "...e rızâ-yı şerîfim yoktur" şeklinde son bulur. Bazen da bu ibarelerin yerine çoğu maliyeden verilmiş eski fermanlara atıf yapılır. Bu ilk kısım, "buyurdum ki" ifadesiyle başlayan emrin ikinci kısmına esas teşkil eder. XVI. yüzyıldaki fermanlarda "buyurdum ki"yi takiben "hükm-i şerîfim / şerîfimle vardıkta" ifadesi kesintisiz olarak devam eder. Hatta "hükm-i şerîf" hiç kullanılmadan "buyurdum ki"den sonra "vüsûl buldukta" şeklinde devam eden fermanlar da vardır. Bazı fermanlarda "buyurdum ki"den sonra hemen "sâdır olan fermân-ı şerîfim mücebince", yahut "hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûnumla sâdır olan fermân-ı celîlü'l-kadrim... ile" denilerek emre geçilir. Fermanların bir kısmında "buyurdum ki" ile "vardıkta / vüsûl buldukta" arasında bir açıklık bırakılmıştır. Bu açıklığın tamamen boş bırakıldığı fermanlar olduğu gibi "hükm-i şerîfim" ibaresi ilâve edilmiş olanlarına da rastlanır. Daha ince bir kalem kullanılıp üzerine rik serpilmiş olması dolayısıyla fermanın yazılışı sırasında değil de sonradan ilâve edildiği anlaşılan bu kelimelerden "hüküm"deki "hâ" ile (ح) "şerîfim"deki "şın" (ش) dikkat çekecek bir biçimde uzatılmıştır (Fekete, s. XXXVIII).

Emir / hükmün ikinci kısmında belli bir şahıs yahut şahıslar muhatap alınır. Padişahın, nasıl yerine getirileceği veya tatbikatta nelerin yapılmaması gerektiği hususundaki emirleri burada belirtilir; fakat esasta emir / hüküm rûknünün birinci kısmında bildirilenlere pek

26 Muharrem 1202 tarih ve III. Selim tuğralı, Kırkkilise kadısına gönderilen, 1241 tarihli derkenarları ihtiva eden ferman (BA, Müezzeheb Fermanlar, nr. 476)

gibi bir ifade ile işaret edilmiştir. Fermanın yazıldığı şahsın affedilmesi halinde kullanılan ifade ise daha değişik- tir. Tehdide emir rüknü içinde yer ver- len fermanlara da rastlanır.

Fermanlarda tekit / tehdit rüknünden sonra tarih bulunur. Tarihlerin başında genellikle "tahrîren fi", bazan da "hurri- re fi" ibaresi yer alır. Tarih daima yazı ile gün, ay, yıl sırasına göre ve Arapça olarak yazılır. Bununla birlikte ayın tari- hinin yazılışı bakımından fermanın cin- sine ve yazıldığı büroya göre biraz fark- lılık vardır. Bazılarında ayın tam tarihi verildiği halde bazılarında sadece "evâil" (1-10), "evâst" (11-20) ve "evâhir" (21- 30) kelimeleriyle ifade edilen onar gün- lük bölümlerden hangisinde olduğuna işaret edilmekle yetinilmiştir. Tarih fer- manın çıktığı büroya göre farklılık gös- termek üzere ya "alâmet-i şerîfe itimat kılalar" ibaresinin hemen devamında ve ferman metninde kullanılan aynı ka- lemlle, yahut da bir ara verilerek daha ince bir kalemle atılırdı. Bu sonuncula- rın tahrir mahallinin üstüne, müstakil bir, satırın sol yarısına yazılması haline de sıkça rastlanır.

Fermanların son rüknü, "mahall-i tah- rîr" denilen fermanın yazıldığı yeri gös- teren kısımdır. Bu rükün sol alt köşede yer alır. Ferman, İstanbul ve Edirne gibi padişahın devamlı ikamet yerlerinden birinde yazılmışsa şehir isminin başına "be-makâm, be-medîne", sonuna da "el-mahrûsa, el-mahmiyye" kelimeleri ilâve edilirdi. Sefer sırasında konakla- nılan yerlerde, diğer bir ifadeyle geçici ikamet yerlerinde yazılanlarda yer adı- nın başına "be-yurt, be-sahrâ, be-meş- tâ" kelimeleri getirilir, sonuna ise her hangi bir sıfat eklenmezdi. Mahall-i tah- rîrin şekli zaman içinde değiştiği gibi fer- manın divan veya maliyeden verilmesi- ne göre de biraz farklılık gösterirdi. Ar- ka yüzdeki işaretler ise beratlardaki gi- bidir.

Sahte Fermanlar. Divan ve maliye kâ- tiplerinin dürüst ve namuslu kimseler- den seçilmesine itina gösterilmesine rağ- men zaman zaman sahte fermanlar dü- zenlenebilmekte, bunlar devlet mesele- leriyle ilgili olduğu takdirde düzenleye- nin ağır cezaya çarptırılmasına karşılık şahsî meseleler söz konusu olduğunda daha hafif cezalar verilmekteydi (BA, MD, nr. 3, s. 344 / 1014; nr. 7, s. 283 / 800; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 811).

fazla bir şey eklenmez. Emrin, nakil kıs- mındaki kelimeler kullanılmak suretiyle üçüncü defa olarak kısaca tekrarlandığı da görülür.

Bazı fermanlarda emir rüknünden son- ra sadece, "Söyle bilesiz, alâmet-i şerî- fe itimat kılarsınız" formülü yer alır ki da- ha başka bir tekit (sanctio) veya tehdit (comminatio) bulunmayan belgelerde bu ibare tekit rüknü olarak kabul edilmek- tedir. Bu formüle bazı fermanlarda, "Şöy-

le bilesiz, ona göre amel eyleyesiz, bir türlü dahi etmeyesiz"; "Bir türlü dahi etmeyesiz ve tekrar arza muhtaç eyle- meyesiz" gibi şekillerde de rastlanır. Bir kısım fermanlarda emrin yerine getiril- memesi halinde ne gibi bir cezaya çarptı- rılacağına da, "Özür ve bahane asla mak- bul ve mesmû olmayıp müstahikk-ı itâb-ı azîm-i vâkî' olursuz, bilmiş olarsınız. Ona göre ihtiyât u ihtirâz edip... dahl u taar- ruz olunmaktan ziyade hazer eyleyesiz"

BİBLİYOGRAFYA :

Arşiv Belgeleri. BA, A.DVN, dosya nr. 2, 5/39; 7/71; 21/2, 3, 4, 5, 35, 37, 38, 59; 37/11, 79, 86, 94; 2130/22, 22, 63, 76; BA, A.NŞT. Ordu, dosya nr. 1; BA, HH, nr. 408, 415, 8231; BA, Mûzehheb Fermanlar, nr. 65; BA, MD, nr. 3, s. 21, 53, 344/1014; nr. 5, s. 612/1698; nr. 7, s. 283/800, 285/807, 289/819; nr. 89, s. 4/11; nr. 160, s. 3; BA, İstanbul Ahkâm Defteri, nr. 2; BA, Buğuruldu Defteri, nr. 3, s. 24/2; BA, KK, nr. 67, vr. 210*, 271*; BA, İrade-Meclis-i Vâlâ, nr. 811; TSMA, nr. E 664/62, 65, 66; E 770/67, 68, 235, 329; E 4502; E 5207/64, 5217/1, 9; E 5226/30, 33; E 5423/10, 5814/2, 9291/3; Türk İslâm Eserleri Müzesi, nr. 2285, 2288, 2291, 2296.

Kaynaklar. Kanunnâme-i Âl-i Osmân (nşr. Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", TD, sy. 33 [1982], içinde), s. 36; Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 760; Münşeât Mecmuası, Süleymaniye Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 5867; Feridun Bey, Münşeât, II, İstanbul 1275; Selânikî, Târih (İpsirli), I, 66, 150.

Belge Neşirleri ve İncelemeler. L. Fekete, *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der Türkischen Botmäßigkeit in Ungarn*, Budapest 1926; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 364; a.mlf., "Osmanlı Tarihine Ait Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münaşebette Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mutalea", TTK Belleten, III/9 (1939), s. 99-106; M. Guboglu, *Paleografa şi Diplomatica Turca-Osmana. Studii şi Album*, Bucarest 1958; U. Heyd, *Ottoman Documents on Palestine, 1552-1615*, Oxford 1960; a.mlf., "Farmân", EI² (İng.), II, 805; B. Nedkov, *Osmanatirska Diplomatika i Paleografa*, Sofia 1966; M. Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyet Tarihi Çerçevesinde Osmanlı Paleografa ve Diplomatik İlmî*, İstanbul 1979; a.mlf., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", TTK Belgeler, V-VIII/9-12 (1972), s. 14; A. C. Schaendlinger, *Die Schreiben Süleymans der Fräctigen an Vasatten, Militärbeamtete, Beamte und Richter*, Wien 1986, II, s. xix, urkunde nr. 14, 20, 22, 24, 30; Ayşegül Nadir, *Osmanlı Padişah Fermanları*, London 1986; Halil İnalçık, "Bursa Şer'iyye Sicillerinde Fâtih Sultan Mehmed'in Fermanları", TTK Belleten, XI/44 (1947), s. 697-703; a.mlf., "Şikâyet Hakkı: 'Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar'lar", Osm.Ar., VII-VIII (1988), s. 40; N. H. Biegan, "Some Peculiarities of Fermans Issued by the Ottoman Treasury in the Sixteenth Century", Ar. Ott., I (1969), s. 9; Klaus Schwarz, "Zur Blockade der Dardanellen Während des Venezianisch-Osmanischen Krieges um Kreta im Jahre 1650", WZKM, LXXVII (1987), s. 81; Bekir Küçüköğlu, "Münşeât Mecmualarının Osmanlı Diplomatîği Bakımından Ehemmiyeti", Tarih Boyunca Paleografa ve Diplomatik Semineri. 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 (Bildiriler), İstanbul 1988, s. 173; Halil Sahillioğlu, "Ruznamçe", a.e., s. 136-137, belge 10-12; Mübahat S. Küçüköğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muâmele Kayıtları Üzerine", a.e., s. 102-107; Pakalın, I, 607-608.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

FERRÂ, Ebû Ya'lâ

(bk. EBÜ YA'LA el-FERRÂ).

FERRÂ, Yahyâ b. Ziyâd

(يحيى بن زياد الفراء)

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd
b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ'

(ö. 207/822)

Arap dili ve tefsir âlimi.

144 (761-62) yılında Kûfe'de doğdu. Baba tarafından Benî Minkâr'ın veya Benî Esed'in âzâtlısı bir aileye mensuptu. Bu sebeple Kûfî, Esedî, aslen Deylemlî oldukları için de Deylemî nisbeleriyle anılır. Çocukluğu ve ilk tahsil yılları Kûfe'de geçti. İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile teyze çocuğu oldukları bilinmektedir. Lakabı olan Ferrâ her ne kadar "kürk yapan, kürk satan" anlamına geliyorsa da kaynaklarda onun bu meslekle meşgul olduğuna dair bilgi yoktur. Bu lakabın ona kelâmı (söz) tahlil ve tetkik ettiği için (yefrî'l-kelâm) verildiği söylenmektedir (Sem'ânî, IV, 352). Süyûtî, Ferrâ'nın kürkçülükle hiçbir ilgisinin bulunmadığını belirtmekte (*Tuhfetü'l-erib*, vr. 194^b), dil konularını inceleyerek düzene koyduğu için, deriden yapılan giyecekleri biçip diken kimseye benzetilerek ona bu lakabın verildiğini söylemektedir. Ancak fery kelimesi ayrıca "takdir edilecek, insanı hayrete düşürecek işler yapmak" anlamına da geldiğinden çalışmalarındaki olağanüstü başarı ve güzellikten dolayı kendisine bu lakabın verilmiş olması da mümkündür.

Ferrâ'nın ders arkadaşı olduğu anlaşılan Kûfeli muhaddis ve zâhid Hennâd b. Serî'nin anlattığına göre Ferrâ derslerde not tutmaz, dinlemekle yetinir, fakat tefsir veya lugatla ilgili bir söz geçtiği zaman hocadan tekrar etmesini isterdi. Bu sebeple Hennâd, onun kendisine lâzım olan şeyleri ezberlediği kanaatini taşımaktadır. Başlangıçtan beri lugat ve tefsir ilmine daha fazla alâka gösterdiği anlaşılan Ferrâ tahsiline Basra'da devam ederek Halîl b. Ahmed, Yûnus b. Habîb gibi meşhur âlimlerden ders okudu. Kaynakların bildirdiğine göre Ferrâ Halîl'den ziyade Yûnus b. Habîb'in derslerine devam etmiştir. Basra'da Arap dili, tefsir ve kıraat alanlarındaki tahsilini tamamlayıp Kûfe'ye döndüğünde, bu muhitte nahivle meşgul olanların kendilerine rehber edindikleri

Ruâsî'nin *Kitâbü'l-Fayşal*'ını (*el-Faşl*) iyice öğrenmiş bulunuyordu.

Mehdî-Billâh devrinde (775-785) hocası Ruâsî'nin tavsiyesiyle Bağdat'a gittiği zaman şehrin en yetkili âlimi olan Kisâî ile yaptığı ilmî tartışmada nahivdeki üstünlüğünü görünce onun gözde talebeleri arasında yer aldı. Daha sonraki yıllarda saraya ve devlet adamlarının çevresine girmesi ve buralarda tanınması da hocası vasıtasıyla oldu. Ferrâ'nın Bağdat'a gidişi ve Kisâî ile tanışması hayatında önemli bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Onun faydalandığı pek çok âlim ve râvinin başında Kisâî gelmektedir. Kisâî'den daha ziyade kıraata dair rivayetleri ve nahvin inceliklerini öğrendi. Nahiv alanında ayrıca Ruâsî'den, lugat konusunda Yûnus b. Habîb'den, dil ve edebiyat konusunda fesahatiyle meşhur bedevîlerden olan Ebû'l-Cerrâh, Ebû Servân ve Ebû Ziyâd el-Kilâbî'den, şiir ve ahbâr* alanında da Mufaddal ed-Dabbî'den istifade etti.

Ferrâ 187 (803) yılından önce çevresinde kendini kabul ettirmiş ve halifenin huzuruna davet edilecek derecede şöhret ve itibar sahibi olmuştu. Bununla beraber gerek nahiv gerekse Kur'an ilimleri alanında dönemin en önemli şahsiyeti sayılması Kisâî'nin ölümünden (189/805) sonraya rastlamaktadır. Kisâî vefat edince arkadaşlarının ısrarı üzerine onun yerine geçti ve o tarihten itibaren hocalık hayatı başlamış oldu. Me'âni'l-Kur'an'dan sonra yazmaya başladığı *el-Hudûd*'un telifine dair rivayetler de onun Bağdat'taki ilmî itibarını açık şekilde göstermektedir. Bu rivayetlerden birine göre Halife Me'mûn ondan, nahiv usulüne ve bedevîlerden derlenmiş fasih Arapça'ya dair malzemeyle ilgili bir eser telif etmesini istemiş, sarayda kendisine bir yer ayırtmış, her türlü ihtiyacını karşılayacak ve ona hizmet edecek kimseler tayin etmiş, eserini yazdıracağı verrâklar tahsis etmiştir. II. (VIII.) yüzyılın sonu ile III. (IX.) yüzyılın ilk yıllarında Kur'ânî ilimler sahasında Bağdat'ta en büyük otorite olarak kabul edilen Ferrâ'nın dersleri ve imlâ meclisleri büyük rağbet görüyordu. Me'mûn'un oğullarına da hocalık yapan Ferrâ'nın yetiştirdiği pek çok talebe arasında Ebû Abdullah et-Tuvâl, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ebû Muhammed el-Yezîdî, Basra dil mektebinin en tanınmış simalarından biri olan Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, aynı mektebin önde gelen âlimlerinden Ebû Yûsuf İbnü's-Sik-